

АКСІОЛОГІЯ УЯВЛЕНЬ УЧНІВ ПТНЗ ПРО ПРОФЕСІЙНИЙ УСПІХ

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Актуальність проблеми зумовлена як новизною феномена особистого успіху для сучасного українського суспільства, так і його поширеністю в сучасній соціальній реальності. Період розвитку вітчизняного суспільства характеризується докорінною якісною зміною системи цінностей, детермінованою соціально-економічними та культурними перетвореннями. Процес трансформації українського суспільства загалом торкнувся сфери його цінностей та ідеалів зокрема. Укладання системи цінностей молоді, у тому числі цінностей щодо життєвого і професійного успіху, нині відбувається в умовах конфлікту з інститутами соціалізації. Успішність будь-яких суспільних перетворень визначається не лише об'єктивними змінами, що відбуваються в економічній і соціальній сферах, а й відповідною трансформацією системи цінностей та ідеалів як найважливіших регуляторів вибору професій. Відтак, феномен успіху безпосередньо пов'язаний із ціннісними орієнтаціями особистості й істотно впливає на укладання системи ціннісних пріоритетів кожної людини, що слугують засадничим підґрунтям окреслення життєвої стратегії особистості.

Отже, дослідження процесу формування у майбутніх фахівців уявлення про успіх як фактор професійного вибору корелює з їхніми ціннісними уявленнями і зумовлює кар'єрне зростання, а також має очевидне, прогностичне значення, оскільки проектується на перспективу розвитку вітчизняного суспільства загалом.

Вивчення феномену успіху можливе на перетині комплексу гуманітарних наук — філософії, психології, педагогіки, соціології, культурології тощо. Актуальним завданням теоретичних досліджень із психопедагогіки є конструювання комплексної моделі успіху, типологія таких моделей і використання цього інструментарію в емпіричних дослідженнях та педагогічній практиці.

Аналіз наукових досліджень, на які спирається автор, виокремлення аспектів проблеми, які ще недостатньо вивчені. Теоретичну основу досліджень, що безпосередньо торкаються проблематики успіху, а також присвячені вивченню життєвих планів, пов'язаних із включенням молоді в соціальну структуру є праці А. Матуленіса, М. Руткевича, М. Тітма, Е. Саара, Г. Чередниченко та інших. Вчені досліджували питання диспозиційної регуляції цілеспрямованої і соціальної поведінки особистості (Н. Наумова, В. Ядов), життєвих цінностей (Н. Головатий, В. Головенько), культурних цінностей особистості (А. Андреєнкова, Т. Іванова, Л. Злочевська та ін.), трансформації соціально-професійних груп у пострадянському суспільстві (Н. Журавльова, В. Мансуров, В. Ягупов), проблеми вибору професії (Д. Закатнов, Є. Клімов та інші).

Виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Позиції дослідників щодо дефініції успіху є різними. Зокрема, психологи визначають успіх як визнання результату особистісного досягнення індивіда, соціологи — як визнання результату досягненням з боку суспільства. Дослідники зіштовхуються з явищем плуралізму у визначенні природної сутності й змісту феномену успіху. З огляду на це, відзначимо, що учні ПТНЗ і студенти ВНЗ, вкладаючи абсолютно різний зміст в поняття успіху, у виборі професії керуються різними мотивами, що позначається на якості наукових праць, в яких даний принциповий факт не враховується.

Серед західних психологів і соціологів, насамперед слід відзначити дослідження Д. Мак Клелланда (*David Clarence McClelland*), який у 1940-ві роки за допомогою

тематичного апперцептивного тесту, створеного в 1930-ті роки Генрі Мюрреєм і Крістіаной Морган, вивчав людські спонукання і виділив три групи першорядних мотивів: мотивацію досягнення; мотивацію причетності; мотивацію влади [9]. Його дослідження показали, що вмотивованість працівника важливіша за наявні у нього практичні навички.

Емпіричні дослідження фіксують велику різноманітність мотивів навчальної діяльності і професійного вибору школярів, учнів ПТНЗ і студентів вищих навчальних закладів. Актуалізується питання про пошук факторів, що детермінують вибір професії. Зазначені фактори є предметом дослідження ряду вітчизняних дослідників [І. Добренко [3], Є. Єгорова [6], Д. Закатнов [4; 5] та інші]. Аналіз їх робіт дозволяє виявити ключові фактори вибору професії учнями ПТНЗ: ціннісні орієнтації, життєвий і професійний досвід та уявлення про успіх і засоби його досягнення.

Із позицій аксіологічного підходу, система цінностей молоді є головною детермінантою їхніх уявлень про життєвий і професійний успіх. Відтак, уявлення про успіх доцільно вивчати як результат цілеспрямованої та ефективно організованої людської діяльності, позитивно оцінюване досягнення, яке відповідає соціальним і особистісним нормативам або перевищує їх.

На різних етапах суспільного розвитку підходи до формування уявлень про життєвий і професійний успіх різнилися специфічними особливостями. Так, характерною ознакою ціннісних орієнтацій у радянському суспільстві був пріоритет духовних цінностей над матеріальними. Відтак, в уявленнях людей про життєвий і професійний успіх домінувало прагнення «йти через освіту в інтелігенцію».

Західна модель ціннісних уявлень про успіх визначалася формулою: «на основі наполегливої праці можна досягти багатства як нагороди за працю і суспільні цінності» [8].

Серед моделей успіху, властивих деяким суспільним утворенням, відзначають існування «гедоністичної — з, можливо, найменшими зусиллями — до багатства як джерела насолод» і «аскетичної — через відмову від матеріальних насолод — до досягнення ідеальної, духовної мети» моделей успіху [10].

В умовах суспільних кризових станів і невизначеності критеріїв успіху, в суспільстві одночасно співіснують декілька моделей успіху, а також різні компромісні варіанти і стратегії, які є перехідними від домінування радянської моделі успіху до розуміння успіху у «приватному житті», схвалюваного і прийнятого «близькими» (компромісна модель) або поєднують у собі окремі ознаки тих чи інших моделей [7].

Варіанти процесу формування уявлень про життєвий і професійний успіх відрізняються характеристикою специфічних цінностей. За результатами наших спостережень помічено суттєві відмінності в ціннісних орієнтаціях учнів і викладачів ПТНЗ, які висловили прихильність до «західної» моделі успіху, від тих, хто зробив вибір на користь радянської чи компромісної моделей. Також виявлені істотні відмінності в уявленнях про успіх. Пояснити ці відмінності можна виходячи з різних позицій: віковими особливостями учнів, соціальним походженням і станом, рівнем їх соціалізації, особливостями тієї спеціальності, яку дає певний навчальний заклад тощо. Важливу роль відіграє характер вже сформованої життєвої позиції особистості майбутнього фахівця і його наставників.

Відсоткове співвідношення прихильників конкретних моделей у різних ПТНЗ і на різних курсах змінюється. Наприклад, учні старших курсів ПТНЗ на відміну від першокурсників, схильні заперечувати старе розуміння успіху і способи його досягнення, звичай, які існували у старій культурі. Виявлено залежність такого співвідношення від вибору професії.

Прихильники західної моделі великого значення надають самостійності, відповідальності та цілеспрямованості, вмінню ставити і досягати мети за допомогою компетентності та професіоналізму. Для них важливо не тільки досягти особистого успіху, але й бути оціненими великою кількістю людей, отримати можливість впливати на них, домогтися їх визнання. Для людей, які дотримуються інших моделей успіху, означені

цінності є менш важливими. Найбільш поширеною серед учнів ПТНЗ є компромісна модель успіху як результат трансформації радянської моделі в нових соціально-економічних умовах. За даними дослідження, її дотримуються 47,8 % респондентів. Успіх у межах цієї моделі розуміється як досягнення, що схвально сприймається найближчим оточенням. Матеріальні фактори в цьому випадку враховуються, але не грають вирішальної ролі; цінність освіти досить висока, хоча і недостатньо чітко вербалізована. Це модель «скромного успіху» [11]. Вона є досить поширеною серед учнів ПТНЗ.

В учнів, що дотримуються різних уявлень про успіх, істотно розрізняються мотиви вступу до навчального закладу. Так, наприклад, для прихильників західної моделі успіху характерним є прагнення отримати високооплачувану і престижну професію, яке для учнів із іншою моделлю успіху, як правило, не має особливого значення. Найчастіше в учнів ПТНЗ вирішальне значення має бажання оволодіти певним видом професійної діяльності. У питанні вибору значимим може бути престижність професії, яка визначається переважно порадами найближчого оточення, а також ураховується близькість до місця проживання. Таким чином, ми можемо розглядати прихильність респондентів певної моделі успіху в якості суттєвого фактора професійного вибору.

Дія тимчасових, економічних, соціальних факторів все більше стимулюють особистість до дорослішання. Не виняток і професійна сфера особистісного простору. Так, в середньому вважається, що початком періоду ранньої зрілості можна назвати вік 19-20 років (Б. Ананьєв, Е. Еріксон, Д. Вейлант та ін.) [1]. Саме цей віковий період збігається з початком професійного самовизначення, що в подальшому є підґрунтям для формування професійної ідентичності.

Кожний віковий етап професійного та особистісного становлення характеризується своїм змістом та динамікою. Ми акцентуємо увагу на закономірностях професійного аксіогенезу учнів ПТНЗ переважно юнацького віку. Оскільки процеси, що відбуваються в цьому періоді, по-перше, задають тонус у розвитку і формуванні психічних і соціально-психологічних якостей, по-друге, визначають контури майбутньої концепції «Я-професійне». Враховуємо також, що в умовах ПТНЗ відбуваються процеси прискореної (ранньої) соціалізації. Внаслідок чого учні старших курсів і випускники ПТНЗ у більшості вигідно відрізняються від своїх ровесників-школярів своїми поглядами на життя, уявленнями про життєвий успіх і ціннісними орієнтаціями.

Дорослішання детермінується процесом професійного самоусвідомлення. І, — як констатує Л. Балецька, — «диференціація елементів «професійної свідомості» (думок, почуттів, імпульсів, цінностей, пріоритетів, інтересів, цілей, амбіцій) переростає в їхню подальшу інтеграцію» [2]. Вона звертає увагу на те, що у процесі професійного становлення створюються збалансовані конструкти, а саме: «професійні установки», «успіх», «кар'єрне зростання», «професійна відповідальність», «індивідуальна карта цінностей» та ін. Висновки автора співзвучні нашій позиції щодо актуалізації проблем ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця та особистісній вмотивованості його професійного становлення і розвитку.

У вимірі методології, це — феноменологічний підхід, що ґрунтується на теорії Я-концепції, яка, у свою чергу, концентрується на індивідуумі як суб'єкті прийняття рішення, визнаючи, що уявлення про себе — це не концепції себе у вакуумі, але себе в конкретній ситуації. Вказаний підхід був оптимальним для духу часу 1950-60-х рр. й спричинив появу великої кількості відповідних досліджень. Онтогенетичні підходи — обумовлюються тим, що зростання — це стадія дитинства, в ході якої формуються Я-концепції. Проте в світоглядних уявленнях про професії переважають ідентифікації з ключовими фігурами, фантазіями й ейдосами дитинства. Підходи, що стосуються прийняття рішень — виникли в епоху 1970-х рр., засновані на понятті стилю рішень, кожний із яких може використовуватися в певний момент часу людиною, якщо навіть їй притаманні контекстно- або змістовно-орієнтовані стилі. Вітчизняний суб'єктно-діяльнісний підхід уможливорює цілісний розгляд кар'єрних орієнтацій, які є актом

свідомості, кар'єрних планів, дій, спрямованих на втілення у життя власних уявлень індивіда про професійний і життєвий успіх.

Серед пріоритетних завдань професійного становлення учнів, що реалізуються в рамках психологічного супроводу особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців у період їх навчання у ПТНЗ, можна виділити наступні:

- допомога учням в уточненні, конкретизації та підвищенні реалістичності уявлень про професійну діяльність за обраною спеціальністю;
- надання педагогічної і психологічної підтримки у формуванні уявлень учня про професійне майбутнє і допомоги в професійній самоідентифікації;
- сприяння усвідомленню учнями своїх професійних намірів, прагнень і приведення їх у відповідність з ціннісними орієнтаціями;
- допомога майбутнім фахівцям у виявленні факторів схильності до обраної професійної діяльності (тобто у виявленні професійно важливих якостей, проблемних якостей, проблемних зон розвитку та ресурсів).

З метою перспективного професійного становлення учнів ПТНЗ, рекомендуємо використовувати дискусійний практикум «Сходінками — до успіху», мета якого — розвиток рефлексії уявлень про професійний успіх, готовності до самостійної професійної діяльності, до праці як засобу самореалізації, здатності до планування свого професійного майбутнього.

Завданнями даного заходу є:

- надання допомоги учням у виборі моральних цінностей і пріоритетів їх ділових якостей як факторів успіху;
- сприяння усвідомленню учнями власного життя, її цілей, розуміння своїх сил і можливостей;
- розробка спільно з учнями індивідуальної програми самовдосконалення, спрямованої на досягнення успіху в професійній діяльності.

Висновки, рекомендації, перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи сказане, зауважимо, що формування уявлень учнів ПТНЗ про життєвий і професійний успіх залежить від цінностей, які домінують у певному суспільстві чи культурі: успіх або неуспіх особистості оцінюється соціальним оточенням, з огляду на наявність або відсутність об'єктивного результату (досягнення мети) і значимості виконуваної діяльності відповідно до системи суспільних цінностей; урізноманітнення форм і методів самопізнання і самовдосконалення, формування уявлень про професійний успіх, професійного становлення майбутніх фахівців є показником творчої діяльності викладачів і майстрів виробничого навчання професійно-технічних навчальних закладів, вони є тим найближчим оточенням, в якому формуються ціннісні орієнтири учнів.

Отже, питання формування уявлень про життєвий і професійний успіх, визначення поведінкових стратегій особистості як індикаторів успішності, соціально схвалюваних практик, є надзвичайно актуальним, а аксіологічний підхід до вирішення проблем професійного розвитку майбутніх фахівців є надзвичайно перспективним.

Література:

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. — 3-е изд. — СПб. [и др.]: ПИТЕР, 2010. — 282 с.
2. Балецкая Л.Н. Атрибуты профессионального успеха / Балецкая Л.Н. // Современные проблемы науки и образования. — 2013. — № 4; URL: Код доступа: www.science-education.ru/110-9865
3. Добренко І. А. Професійне самовизначення випускників ПТНЗ: соціально-психологічний аспект / І. А. Добренко // Дидактика проф. школи : зб. наук. пр. / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України, Хмельницьк. нац. ун-т [та ін.]. — К. : Хмельницький, 2005. — Вип. 3. — С. 198-200.
4. Закатнов Д. О. Технології підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення: монографія. / Д. О. Закатнов. — К. : Педагогічна думка, 2012. — 160 с.
5. Закатнов Д.О. Підготовка учнівської молоді до вибору професійної кар'єри на засадах особистісно орієнтованого підходу / Д.О.Закатнов // Прогностичні аспекти проектування діяльності

професійно-технічного навчального закладу: методичний посібник /В.М.Аніщенко, М.А.Вайнтрауб, Д.О.Закатнов [та ін.]; за ред. Д.О.Закатнова. — Дніпропетровськ: ДЦПТОПІТ, 2010. — С.78-90.

6. Єгорова Є. В. Професійні орієнтації та особливості професійного самовизначення учнів ПТНЗ у сучасних соціально-економічних умовах / Є. В. Єгорова // Проблеми сучас. психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — Кам'янець-Подільський, 2008. — Вип. 1. — С. 63–71.

7. Клочкова О.А. Влияние представлений об успехе на профессиональный выбор личности / Клочкова О.А. // <http://rudocs.exdat.com/docs/index-174108.html>

8. Huber R.M. The American Idea of Success. — N.-Y., 1971.

9. McClelland's Human Motivation Theory. Discovering What Drives Members of Your Team. Електронний ресурс. Код доступу: <http://www.mindtools.com/pages/article/human-motivation-theory.htm>

10. MacClelland D.C. The Achieving Society. — N.Y., 1961.

11. Mirvis P.H., Hall D. T. Psychological Success and the Boimdaryless Career // Journal of Organizational Behavior. — 1994. Jul. Vol. 15.

У статті визначено й охарактеризовано деякі особливості процесу формування уявлень учнів ПТНЗ про професійний і життєвий успіх, що детермінується системою моральних цінностей, укладених у свідомості певних соціальних груп. Автором запропоновані різні підходи до вирішення психолого-педагогічних проблем особистісного і професійного розвитку майбутніх фахівців.

Ключові слова: аксіологія, уявлення, професійний успіх, мотивація, ціннісні орієнтації, самопізнання і само ідентифікація.

В статье определены и описаны некоторые особенности процесса формирования представлений в учащихся ПТУ о профессиональном и жизненном успехе, что детерминируются системой моральных ценностей, сформировавшихся в сознании определенных социальных групп. Автором предложены различные подходы к решению психолого-педагогических проблем личностного и профессионального развития будущих специалистов.

Ключевые слова: аксиология, представление, профессиональный успех, мотивация, ценностные ориентации, самопознание и самоидентификация.

The article identifies and describes some features of the formation of concepts in vocational school students about their professional and life success, which are determined by a system of moral values that have emerged in the minds of certain social groups. The author offers a variety of approaches to solve the psychological and pedagogical problems of personal and professional development of future professionals.

Key words: axiology, presentation, professional success, motivation, values, self-knowledge, self identity.